



מודל מעגלי הקהילה – שי בן יוסף (טרם נדפס - כל הזכויות שמורות)

כדי לאפיין את מהות הקשרים הקהילתיים, נחזור שוב לתיאורית ההון החברתי. פטנאם מתאר את מהות ההון החברתי על בסיס שלושה מרכיבים (Putnam 1999):

- רשתות וארגונים חברתיים. – מרכיב מוסדי / ארגוני.
- התפתחות יחסי אמון – מרכיב רגשי.
- נורמות של הדדיות – מרכיב ערכי.

ממצאים אלו ביחס להתהוותו של הון חברתי מתאימים לשלושה מימדים המוכרים במערכות חברתיות(שפירא 1977 : 13): מוסדי, רגשי ותרבותי. ההיבט המוסדי והתרבותי פותחו במיוחד בתיאורית המרכזים של שילס (Shils 1975: 4-16) על פיה לכל מערכת חברתית יש שני מרכזים האחד מערך מוסדי מרכזי (Central Institutional System) והשני מערכת הערכים המרכזית (Central Value System) שהיא בעצם מכלול המאפיינים התרבותיים. הבנת ההיבט המבני של מערכות חברתיות התקדמה מאד בשנים האחרונות, חקר רשתות החברתיות (ברבאשי 2004) והתפתחות תפיסה המורכבות (Lansing 2003, Gilchrist 2000) מבהירים כי המבנים החברתיים הריאליים מתנהגים ברשת מרובת מרכזים על פי מודל הרשת 'חסרת הסקאלה' (Scale free Networks). כך שבמקום מרכז אחד על פי המודל המקורי של שילס יש במארג החברתי ריבוי מוקדים שכל אחד מהם מקיים את המהות הדואלית – מוסדית ותרבותית. למהות דואלית זו מתווסף רכיב שלישי – רגשי. בשנים האחרונות מתקדמת הבנת תפקידן של מערכות יחסים בפרט והתחום הרגשי בכלל על התהוות החברה ככלל (גולמן 1995 : 137-143) וקהילות בפרט (Fischer et al. 2002).

המהות הרביעית המשפיעה על התהוות והתפתחות מערכות חברתיות היא ההיבט הפיזי-טכנולוגי. מרכיב זה הוא המרחב הגיאוגרפי של קהילות מקום, הבא לידי ביטוי בין השאר בתופעה המוכרת כהתקשרות למקום - place attachment, (ושם נוספים Fisher C.s. 2002). וטכנולוגיות התקשורת המאפשרות אינטראקציות בין אישיות ובין מוסדיות כגון קהילות אינטרנט וקהילות נוספות שאינן תלויות מקום כגון אתרי אינטרנט, קבוצות דיון או אתרי התכנסות (Wellman 1999, Amit 2002).

אם נדמה את מבנה הקהילה למארג קשרים בין שחקנים, כל שחקן מייצג צומת מפגש בין קישורים וכל קישור מהווה חיבור בין שחקנים. הקהילה היא סך כל הצמתים והקישורים שבתוכה (ברבאשי 2004 : 17, 30). ניתן לאפיין את הצמתים (שחקנים / מוסדות) ואת הקישורים ביניהם על פי ארבעת המימדים שתוארו לעיל. מתוך כך נוצר מודל רב מימדי : פיזי-טכנולוגי, מוסדי רגשי ותרבותי, אותו אני מכנה מודל מעגלי הקהילה.

הקישורים והשחקנים **ברשת הקהילתית** מורכבים מארבע שכבות, דמויות בצל מבחוץ כלפי פנים:

1. **המרחב הפיזי/מקום** הוא המרחב (ריאלי או וירטואלי) בו מתרחשת הקהילה.
2. **המרחב המוסדי**, - המוסדות הפורמליים והלא פורמליים בתוך הקהילה ובסביבתה.
3. **מרחב היחסים** – מערכות היחסים, סך כל היחסים הרגשיים בתוך הקהילה ובינה לבין סביבתה והתגובות הרגשיות שהיא מעוררת.
4. **מרחב התרבות** - המשמעות וההצדקה וההסדרה ליחסי הגומלין למערך המוסדי ואף למימד הפיזי. ליבה זו כוללת ערכים, נורמות, אמונות, תקוות, זהויות, וחזון.

מבנה הבצל של מודל מעגלי הקהילה



מה מכילים ארבעת המעגלים ברשת הקהילתית?

תשתית הפיזית-טכנולוגית - המרחב (ריאלי או וירטואלי) בו מתקיימת הקהילה:
סביבתי - תנאי הקרקע, האקלים, התכסית הטבעית והמלאכותית.
טכנולוגי - כולל ערוצי התקשורת אמצעי התחבורה וכל אמצעי טכנולוגי המשפיע על תרבות הקהילה ופעילותה.
הסביבה הפיזית היא גורם משמעותי ביותר להכרת הקהילה ולפעולה לפיתוחה. יש מתאם ברור בין המשתנים הפיזיים והחברתיים, שיפור או נסיגה באחד מהם משפיעה בהתאם גם על האחר (אנגל 1999).

המימד המוסדי - הפרטים הקבוצות ההתארגנויות והארגונים בקהילה והקישורים ביניהם - סך כל המנגנונים והתהליכים הקיימים בה: ארגונים ציבוריים ופרטיים, התארגנויות קבוצתיות, חוקים, תקנות, כללי התנהגות מקובלים, אמצעי תקשורת והפצת מידע, מנגנוני השתתפות, שיתוף בתכנון וכד'.
הקהילה מתהווה בהתמדה מתוך התאמת רמת המורכבות והסדר (לעיל עמ' 22) בין מרכיביה הפנימיים למרכיבים החיצוניים.

המימד הרגשי - מערכות היחסים בקהילה והתגובות הרגשיות שהיא מעוררת. המימד הרגשי של הקהילה הוא מה שאפאנדורי מכנה 'Structure of feeling' (Appandurai 1996:199) מבנים של משמעות היוצרים תחושת מקומיות (locality) רגשית הנבדלת משכנות גיאוגרפית כשלעצמה. כשאיטאלו קאלוינו מתאר את החוטים הנמתחים בעיר ארסיליה (קאלוינו 75:1972), הוא בעצם פורס בפנינו מיפוי של מערכות היחסים שנעשות כה סבוכות עד כי אי אפשר להתמצא בהן. מערכות יחסים אלו נקשרות, מקבלות משמעות ומשתנות מידי יום. גם מערכות שהתפרקו או השתנו מטביעות את חותמן. לפי פק (Peck 1987) הקהילה היא "קבוצת אנשים אשר למדו לתקשר מתוך אמון הדדי, יחסיהם מעמיקים לאחר שהסירו מסיכותיהם... פיתחו מחויבות משמעותית לשמוח יחד, להתאבל יחד... חברי הקהילה יבטאו את תחושתם באמירה כי "כאן אני מרגיש בטוח".

מערכות היחסים בקהילה מהוות תשתית לפיתוח יכולות רגשיות, גולמן מכנה זאת 'אינטליגנציה חברתית' "יכולות חברתיות מאפשרות לאדם לעצב פגישה עם הזולת, לגייס אחרים ולעורר בהם השראה, לעשות חייל ביחסים אינטימיים, לשכנע ולהשפיע ולהקנות לאחרים הרגשה טובה ונינוחה" (גולמן, 1995, 133) כותבת על כך אליס גיילכריסט: "אנשים חשים תחושת קהילה כאשר הם חלק מרשת של מערכות יחסים הכרוכות בקשרים מגוונים ומשולבים דיים. לקשרים אלו יש תוצאות פסיכולוגיות, פוליטיות ומעשיות, השפעתם על חיי בני האדם עשויה להיות שלילית וחיונית" (Gilchrist A., 2000). חברי הקהילה יחוו מידה רבה יותר של אמון בהיותם שותפים לפיתוח הקהילה (Lang & Hornburg 1998:4). קהילה מפותחת מבחינה רגשית מקיימת יחסי אמון, כבוד הדדי ופתיחות בין אנשים וקבוצות בתוכה. קהילה שבה שולטים מאפיינים של חשדנות, תחרות, והסתרה לוקה בממד הרגשי.

מימד התרבות (המשמעות וההצדקה) - הוא המרחב הרוחני, המשמעות והערך שהקהילה מעניקה לחבריה ומה שהיא מסמלת לסביבתה המיידית והרחוקה. לפי זהר ומרשל (2001: 14) "אנחנו נכספים לראות את חיינו במסגרת רחבה יותר הנותנת משמעות, בין אם אלו המשפחה, הקהילה או מועדון הכדורגל... אנו מייחלים לדבר שנוכל לשאוף אליו, למשהו שיישא אותנו מעבר לעצמנו ולרגע ההווה ויקנה לנו ולמעשינו תחושה של ערך". המרחב הרוחני הוא הכוח המניע את המערכת הקהילתית, הוא המשמעות והערכים המיוחסים לה כמערכת חברתית. מרחב זה קרוי אצל שילס: מערכת ערכים מרכזית (CVS) העיסוק של בולטאנסקי ות'אבנו בנושא ההצדקה הוא בעצם העיסוק במימד 'המשמעות' של החברה (BOLTANSKI, L., THEVENOT, L., (1999). המימד הערכי הוכח "כמשתנה העיקרי הקובע עמדות, נטיות והתנהגות אנושית בכל התפקידים החברתיים החשובים" (לויטן 2006 : 130 ושם נוספים) אנתוני כהן (Cohen 1982;11) מתאר את המימד הערכי של הקהילה כמפתח לעיצוב המימד המבני שבה:

"אנשים מתכווננים אלו לאלו, עם מעט המורשת שאתם, על מנת להפיק ולתחזק סדר ותאימות. אם קהילה זו שורדת על בסיס ערכי, המבנה שלה מתפתח בהתאמה וכך גם המשטר הפנימי בתוכה"

ביטויי המרחב התרבותי בקהילה הם :

- **יחסי משמעות** מתוך הקהילה ומחוצה לה. לעצם קיומה, למסורות, סמלים טקסים נורמות, משטרי ההצדקה הנהוגים בה.
 - השפעת הקהילה על **תפיסת הזהות** של חבריה ובעלי עניין אחרים.
 - **הערכים והאמונות** עליהם מושתתת הקהילה.
- מימד התרבות מאפשר לכלל בעלי העניין בקהילה להתייחס אל הפעילות הקהילתית בהקשר הרחב והעמוק ביותר שלה. התבוננות זו מגלה לעיתים משמעות עמוקה גם בהתרחשויות 'קטנות' לכאורה.

קהילה אטומה מבחינה תרבותית תתקשה להיות מקום טוב לחבריה. הקהילה תיתפס כזירה למאבק על משאבים וערכים, התקשורת תתנהל באופן מניפולטיבי. המידע יועבר באופן חלקי ומגמתי. שותפויות תיעשינה רק בעניין בו יש אינטרס מובהק ובדרך כלל תסתיימנה במקום בו יסתיים האינטרס הצר.

המימד התרבותי מחייב מתן תשומת לב לתשתית הערכית הן זו המוצהרת והן זו המתקיימת בפועל בקהילה. תשתית זו משפיעה באופן עמוק על כל שאר מימדי הקהילה. חשוב מאד שהתהליכים והתוצאות של פיתוח האיזורים הפיזיים, הארגוניים והרגשיים של הקהילה יעלו בקנה אחד עם הביטויים התרבותיים שלה.

היחס בין ארבעת מימדי הקהילה

הזכרנו לעיל את דימוי הבצל ביחס לארבעת מעגלי הקהילה. ההליכה מבחוץ פנימה מתארת את תהליך ההכרות עם הקהילה – הצד הפיזי-טכנולוגי, המארג המוסדי, מערכות היחסים והמרחב התרבותי.

היחס בין מימדי הקהילה הוא של שלושה מעגלים קונצנטריים.

- המעגל החיצון מקומה של הקהילה - גלוי יחסית וניתן לאיתור בנקל: הסביבה הטריטוריאלית, האורבנית, הטכנולוגית וכן מצב בריאות הנפש והגוף¹ של חברי הקהילה.
- המעגל השני הוא המרחב המוסדי, מרבית המידע גלוי וזמין אמנם נדרש קצת יותר מאמץ למפות אותו מאשר את הממד הפיזי, אך עדיין ניתן לאתר ממד זה בקלות יחסית. מימד זה כולל את גבולות הקהילה, הקבוצות, ההתארגנויות והארגונים המרכיבים אותה, התפקידים הפורמליים והלא פורמליים שמתמלאים בה, ערוצי התקשורת הפנימית והחיצונית, הארגונים וההתארגנויות המרכיבות אותה וכדומה.
- מערכות היחסים והרגשות הכרוכים בהם מהווים את המעגל השלישי. כאן מלאכת ההכרות והמיפוי מורכבת הרבה יותר. מימד זה כולל את אופיים של הקשרים הבין אישיים והבין קבוצתיים המתקיימים בקהילה. התחושות והרגשות שהיא מעוררת בחבריה ובסביבתה.

¹ על מדדים לבחינת בריאות בקהילה עיין <http://www.who.dk/healthy-cities/UrbanHealthTopics/20020116>

- המעגל הפנימי הוא מרחב התרבות, היושרה הקהילתית הרוח הקהילתית, הערכים הגלומים בקהילה זו, המשמעות המיוחסת לה ע"י חבריה וסביבתה. הממד של זהות והזדהות שהיא מעוררת (או מדכאת). בדרך כלל נמצא פערים עמוקים בין הערכים המוצהרים למציאות המעשית, איתור הפערים הללו הוא אחת המשימות המורכבות לסוציולוג הקהילתי.

כל ארבעת המעגלים חיוניים לתפקודה הראוי של הקהילה. מתקיים ביניהם קשר של תלות והפריה הדדית.

מעגלי הקהילה כפרקטל חברתי

אבקש להציע כאן כי מודל מעגלי הקהילה מאפשר להבין טוב יותר את תפקודן של קהילות כמערכות מורכבות. ראשית נבחן כיצד מעגלי הקהילה משתלבים באלמנטים המאפיינים מערכות מורכבות (עפ"י גליק 1987, Lansing 2003, Bar-Yam 2004):

- פרקטלים Fractals – תת-מערכות המכילות בתוכן ייצוג למערכת כולה, המסוגלות להגיב באופן עצמאי לסביבתן. ארבעת המימדים: פיזי, ארגוני, רגשי ורוחני יוצרים מבנה שלם המבוסס על השלמה פנימית ביניהם. מבנה זה קיים בכל מערכת חברתית ברמת המיקרו וברמת המקרו. כך שארבעת המאפיינים: ארגוני, רגשי, רוחני ופיזי ניתנים לשימוש אוניברסלי.

- מושכנים attractors – מוקדי התגבשות המהווים מוקד ליצירת פרקטלים. קהילות נוצרות סביב מוקדי עניין משותפים. מוקדים אלו אופיינו רבות (Rubin H. & Rubin I. 2001, Hillery 1955). מוקדי עניין אלו הם בעצם מושכנים. ארבעת המימדים המיוצגים ע"י מעגלי הקהילה מתארגנים סביב מוקדי עניין אלו, בין אם אלו מגורים במרחב משותף, אתגרים ומשימות משותפים או זהות דתית. גם מאפיין זה ניתן ליישום ככלי לניתוח מערכות חברתיות מרמת המיקרו ועד רמת המאקרו.

- דפוסים Patterns – זיקות גומלין בין מרכיבי המערכת המייצרות מבנים דומים ברמות הופעה שונות (מיקרו-מאקרו). צירי האורך ורוחב במודל הדו מימדי של וורן (Warren 1972) מתארים דו מימדיות של הרשת החברתית. לשם הדוגמא קשר בין מבנה ארגוני בקהילה למבני על כגון: קשר אנכי בין ועד הורי בית ספר לועד עירוני וארצי וקשר רוחבי בין ועדי בתי ספר שונים בקהילה. מערכות יחסים הפנים קהילתיות מושפעות ומשפיעות מרשתות הקשרים עם הסביבה החברתית, בשני המימדים. ניתן לשרטט צירי אורך ורוחב בכל אחד מהמימדים: המוסדי, הרגשי, התרבותי והפיזי הנמתחים ממערכות מיקרו חברתיות ועד מערכות המאקרו. קהילה מהווה מרחב ביניים על צירים אלו, רחב מהמשפחה ואינטימי מחברת ההמונים.

- סוכן מסתגל Adaptive agent - כל שחקן במערכת מתנהל באופן עצמאי תוך הסתגלות מתמדת לשינויים בסביבתו (הסגל(2004):33-36,197-198:Lansing(2003)). לכל 'פרקטל' המקיים בתוכו את ארבעת מעגלי הקהילה יש פוטנציאל לעצמאות כלפי הסביבה. ומצד שני כל אחד מהמימדים מהווה 'סנסור' הקולט איתותים מהסביבה ומאפשר התאמה מתמדת. מודל זה מפורט ע"י לוחמן כתופעת הייצוב העצמי (Autopoiesis) (Luhmann) (1985).
- מערכת בהתארגנות עצמית Self Organized System - מערכת המושתת על 'סוכנים מסתגלים' נמצאת במצב מתמיד של התארגנות אל מול שינויים בסביבה הפנימית והחיצונית (הסגל(2004):33-36,2003:Lansing(2003), Gilchrist (2000)). הקהילה היא אכן מערכת דינמית, במיוחד בהיותה תלויה ברצון חבריה, שהרי אינה יישות משפטית.

כיצד ניתן לאפיין מערכות חברתיות באמצעות מודל מעגלי הקהילה?

מודל מעגלי הקהילה מציב ארבעה פרמטרים לניתוח מערכות חברתיות:

1. כפרקטל (Fractal) – שלם חברתי המושתת על יחסי הגומלין בין ארבעת המימדים.
2. כמושך (attractor) – מציאת אותם מוקדי עניין משותף המהווים מוקדים להתגבשות המבנה החברתי.
3. בחינת זיקות הגומלין בין המערכת החברתית לסביבתה על בסיס צירי ארבעת המימדים: הפיזי-טכנולוגי, המוסדי, הרגשי והתרבותי.
4. התאמה – בחינת הפעולות אותן נוקטת המערכת החברתית על מנת ליצור התאמה מתמדת עם סביבתן, הפנימית והחיצונית. למשל תיאוריית 'משטרי ההצדקה' של בולטאנסקי ות'אבנו מציינת שיטות התאמה במימד התרבותי, עולם המותגים הוא שיטה ליצירת התאמה בעולם גלובלי.

אם נחזור, אל הקהילה נראה לי כי מודל מעגלי הקהילה אכן מסוגל לנתח את המבנה החברתי של קהילות גם במישור הפנימי וגם בהתייחס המערכות המיקרו ומאקרו הסובבות אותן. וכל זאת מתוך עולם המושגים החדש שמציעה תאוריית המערכות המורכבות.

מעגלי הקהילה כבסיס להגדרה חדשה לקהילה

במהלך עבודה זו עמדתי על הקושי הרב להגדיר קהילה מהי (עמ' 11). מודל מעגלי הקהילה מציע הגדרה חדשה, רב ממדית המבוססת על מודל מעגלי הקהילה למונח קהילה:

קהילה היא מערכת חברתית מורכבת, ובה רשת של התארגנויות, מערכות יחסים ודפוסי תקשורת אישיים ומתמשכים, המהווה מוקד להזדהות ומשמעות.

מימד מוסדי

מערכת חברתית מורכבת – בהיותה מרקם של קבוצות ראשוניות ומשניות, ארגונים ורשתות המהווים מוקד להזדהות, הדדיות, וחיברות המקיימים מצב של התהוות מתמדת.
רשת של התארגנויות – מימד ארגוני מגוון שיכול לכלול אלו בצד אלו התארגנויות אזרחיות, עסקיות, ממסדיות, קשרי דם ועוד. שלא כמו משפחה או קבוצה חברתית המתארגנות בדפוס מסויים ומוגדר.

מימד רגשי

מערכות יחסים – המימד הרגשי.

דפוסי תקשורת אישיים ומתמידים – קשת רחבה של היכרויות אישיות הנמשכות זמן רב. המימד המבדיל קהילה מחברת ההמונים.

מימד תרבותי

הזדהות ומשמעות – ההיבט התרבותי. כאשר קהילה מאופיינת בהשתייכות וולונטרית ובהיותה קהילה שבתודעה.

המימד הפיזי-טכנולוגי שהשפעתו המכרעת על התהוות קהילות הוזכרה לעיל, לא נכלל בהגדרת הקהילה כשלעצמה, כיון שקהילה היא מערכת חברתית אנושית. ההיבט הפיזי-טכנולוגי מציין את מקומה ואת האמצעים החומריים העומדים לרשותה אך לא מהווה חלק ממהותה העצמית. פועל יוצא מהגדרה זו הוא האבחנה הברורה כי קהילה אינה קבוצת עניין, ארגון פורמלי או מכנה משותף גיאוגרפי. קהילה היא דפוס חברתי המתהווה מתוך מגוון אינטארקציות חברתיות. קהילה היא מערכת חברתית מתווכת בין רמת הפרט והמשפחה לחברת ההמונים. קהילה קיימת בראש ובראשונה בתודעת חבריה וסביבתה.

לסיום, אם תורשה לי הערה אישית, ההבנה החדשה לגבי קהילות כמערכות חברתיות מורכבות יצרה גישה חדשה לפיתוח ובניית קהילות המבוססת על שיטות התערבות כוללניות פתוחות ותומכות יצירה. כגון גישת המרחב הפתוח, התחקיר המוקיר, בנק הזמן ועוד. שיטות אלו ממשות את התאוריה שהצגתי כאן ומהוות כלי התמודדות מוצלח עבורי ועבור אחרים, בעולם חברתי משתנה.

עפרה 90627 טל. 02-9973874 נייד 054-2112383 shayby1@gmail.com

www.shayby.co.il